

ІЗ СУЗІР'Я «ПЛЕЯДІВЦІВ»: ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА ЕСЕЇСТИКА ЛЮДМИЛИ СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (49)

УДК 821.161.2-95.09»190/194»Л.Старицька-Черняхівська

DOI:10.24144/2663-6840/2023.1(49).30-36.

Будний В. Із сузір'я «плеядівців»: літературно-критична есеїстика Людмили Старицької-Черняхівської початку ХХ століття; кількість бібліографічних джерел – 24; мова українська.

Анотація. Висвітлено літературно-критичну діяльність Людмили Старицької-Черняхівської початку ХХ століття. Поряд із Лесею Українкою та Володимиром Самійленком письменниця належить до найвідоміших представників «Плеяди» – угруповання, яке започаткувало добу раннього Модерну, передавши естафету «Молодій Музі» та «Українській Хаті».

Поняття критичної есеїстики охоплює ті різновиди прозового мовлення, у яких Л. Старицька-Черняхівська обговорювала літературні й мистецькі питання на перехресті науки й публіцистики в ширшому філософському контексті та у формах вільного роздуму – медитативного аналізу, оцінки й інтерпретації культурних явищ. Критикиня працювала в жанрі рецензії, портрета, огляду, театральної критики, мемуарів. Її статті друкували «Літературно-науковий Вісник», «Киевская Старина» («Україна»), «Рада», «Книгарь» та інші провідні видання.

Критичні публікації Л. Старицької-Черняхівської варті уваги з огляду на важливість порушеної в них проблематики, як-от: перспективи розвитку новітнього письменства, мистецькі засоби досягнення естетичного враження тощо. Принципові й водночас доброзичливі, вони висвітлювали тематичне, жанрове й стилістичне розмаїття літературного життя перших двох десятиліть ХХ віку. Інтерпретуючи мистецькі явища в історичному контексті, авторка прислухалася до особистого читацького враження, яке не раз вивіряла аналітичним розглядом образної системи, поезики психологізму, сюжетобудови, стилістики. В оцінці мистецького твору важливими вважала насамперед критерії естетичні й була переконана, що за манерою письма та способом висловлюватися, будувати сюжет і фразу можна пізнати справжнього митця і вирізнити його з-поміж інших.

Із її рецензій, нарисів та спогадів вимальовуються творчі силуети Ганни Барвінок та Олени Пчілки, І. Франка, Б. Грінченка, А. Кримського, О. Левицького, С. Черкасенка, Любові Яновської, М. Рильського та інших митців. На вивірені оцінки Л. Старицької-Черняхівської покликаються сучасні дослідники драми й театру, творчості Лесі Українки та Михайла Коцюбинського.

Ключові слова: Людмила Старицька-Черняхівська, київська «Плеяда», літературна і театральна критика, літературно-критичний портрет, літературний огляд, мемуари.

Постановка проблеми. Поряд із Лесею Українкою та Володимиром Самійленком Людмила Старицька-Черняхівська належить до найвідоміших представників київської «Плеяди» – літературного угруповання, яке започаткувало добу раннього Модерну, передавши далі естафету «Молодій Музі», а відтак «Українській Хаті». Для Людмили Старицької-Черняхівської, як і решти плеядівців, притаманна широчінь зацікавлень – письменниця працювала в царині поезії, драматургії, прози, перекладу і критики.

Критичні публікації Л. Старицької-Черняхівської варті уваги з огляду на важливість порушеної в них проблематики. Принципові й водночас доброзичливі, вони висвітлювали тематичне, жанрове і стилістичне розмаїття літературного життя перших двох десятиліть ХХ віку. Їх друкували «Літературно-науковий Вісник» (далі – «ЛНВ»), «Киевская Старина» («Україна»), «Рада», «Книгарь» та інші провідні видання. На їхні вивірені оцінки покликаються сучасні дослідники драми й театру, творчості Лесі Українки та Михайла Коцюбинського.

Аналіз досліджень. Переважну увагу сучасних дослідників зосереджено на драматургії письменниці (Віра Агеєва, Леонід Барабан, Юрій Ковалів, Любов Процюк, Інна Чернова). Менше вивчено

її літературно-критичну діяльність. Стислі огляди цієї царини здійснили Юрій Хорунжий та Михайло Гнатюк; франкознавчу мемуаристику Л. Старицької-Черняхівської розглядала Лариса Каневська, а її історіографію національної драматургії – Тетяна Вірченко, Роман Козлов та інші. Однак цілісного й докладного уявлення про критичну есеїстику письменниці наше літературознавство ще не виробило.

Мета статті – доповнити історико-літературний портрет Л. Старицької-Черняхівської висвітленням літературно-критичних граней її таланту. Завдання полягає в тому, щоб з'ясувати естетичні позиції критикині, проблематику, тематичний і жанровий діапазон літературної та театральної есеїстики.

Методи та методика. У дослідженні застосовано естетико-рецептивний метод вивчення історії літературної критики як дійової посередниці між красивим письменством і публікою, а також культурно-історичне висвітлення проблематики та генологічний аналіз жанрового спектру критичної есеїстики. Поняття «есеїстика» трактуємо в широкому розумінні, означаючи ним ті різновиди прозового мовлення, які на перехресті науки й публіцистики порушують літературну, мистецьку й культурологічну проблематику у філософському контексті та

вільних формах медитативного аналізу, оцінки й інтерпретації.

На світланку модернізму. На літературну ниву Людмила Старицька вийшла 1887 року, дебютувавши в альманасі «Перший вінок». За тих часів літературна молодь Наддніпрянщини, Півдня, Слобожанщини активно гуртувалася. У київській «Плеяді» (1888–1893) брали участь Леся Українка, Михайло Обачний (Косач), Іван Стещенко та інші неоромантично налаштовані літератори. Російський політичний гніт душив будь-які прояви українського життя, тому сходилися конспіративно на приватних квартирах, найчастіше – в київській господі Миколи Лисенка: «Навколо стояла темна мряка, але нам грало сонце в серцях і рожеві мрії снували золоті нитки надії» [Старицька-Черняхівська 2000, с.804].

1896 року Іван Франко видрукував у «Житті і Слові» поряд зі жмутками свого «Зів'ялого листя» драматичну поему Л. Старицької-Черняхівської «Сапфо», у якій висловлено тужливий модерністичний розлад між мистецтвом і дійсністю, глибинне відчуття митцем своєї фатальної інакшості:

*Не вільно нам, осяяним богами,
Змінять свій стяг на дрібне почуття!
У грудях сих тріпоче інше серце,
І інших струн в йому лунає спів;
Нас не здола вразить земнеє горе,
Бо інший світ красою нам пиша!*

[Старицька-Черняхівська 2000, с. 55].

А в листопадовому числі празького часопису «Slovanský Přehled» за 1898 рік І. Франко назвав авторку «Сапфо» серед тих молодих митців, із появою яких на літературній арені пов'язав першу хвилю оновлення національного письменства: «Аж на початку 90-х років починається новий рух з приходом нового покоління, в якому визначаються як талановиті белетристи Василь Чайченко, Леся Українка, Володимир Самійленко, А. Кримський, М. Школиченко, Т. Зіньківський, Гр. Коваленко, Людмила Старицька» [Франко 1984, с. 86]. То були переважно плеядівці, творчість яких мала неоромантичне та імпресіоністичне забарвлення.

Свою літературно-критичну діяльність Л. Старицька розпочала 1898 року, втрутившись в обговорення перших чисел «ЛНВ». Дискутанти в гострій формі висловлювали незадоволення редакційною політикою щойно заснованого місячника, а зміст і форму багатьох творів уважали застарілими. Л. Старицька-Черняхівська запротестувала проти необґрунтованого осуду традиційних вартостей: «... бачимо нераз в літературі, як нове покоління письменників не задовольняється школою старших, воно засновує свою школу, виголошує свої принципи, так напр. робили романтики проти класиків, реалісти проти романтиків, символісти проти реалістів і навіть декаденти висловили власні принципи. Але де ж принципи, де ж школа наших нових критиків?» [Старицька 1898].

Закиди Л. Старицької щодо невизначеності позицій молодого покоління були слухними і вчасними, оскільки стимулювали естетичну думку. На ту пору, невдовзі після Франкового проголошення

у «Слові про критику» (1896) «тріумфу індивідуалізму» та відмежування мистецьких цінностей від життєвих, етичних та естетичних у трактаті «Із секретів поетичної творчості» (1898–1899) почали поступово пожвавлюватися дискусії. Ольга Кобилянська («Поети», 1899) та Василь Стефаник («Поети і інтелігенція», 1899) звинуватили освічену суспільність в утилітаризмі; Леся Українка підтримала неоромантичний «протест особи проти околу» та «порив у блакить» («Писателі-русини на Буковині», 1900); гасла свободи творчого самовираження пролунали у відозві Миколи Вороного (1901) й публікаціях майбутніх молодомузівців у студентському часописі «Молода Україна» (1900–1903).

На перехресті різноспрямованих віянь. Невдовзі Л. Старицька-Черняхівська виявила явне зближення з естетичними позиціями Лесі Українки, яка ще 1891 року провадила баталії з віденськими «січовиками» «за неоромантизм, за поезію», критично висловлюючись про творчість Івана Нечуя-Левицького, Олександра Кониського, Бориса Грінченка, оскільки, за її словами, «в літературі мають вартість *портрети*, а не *фотографії*» [Українка 2021, с. 122]. Так само й Лесина подруга, хоча з великою повагою ставилася до видатних громадян, ні на мить не вагалася аналітично продемонструвати в їхній творчості естетичну неспроможність натуралістичних і дидактичних тенденцій.

Скажімо, виступивши у 1899–1900 роках у «Київській Старині» та «ЛНВ» з відгукми на перші два томи «Повістей й оповідань» І. Нечуя-Левицького, Л. Старицька-Черняхівська відзначила тематичну широчінь в охопленні різних сфер суспільного життя й водночас засвідчила натуралістичні тенденції: творчість письменника-класика – це «чудова фотографія життєвого явища, за цілковитої відсутності типу», «образи, які близькі до дійсності й анітрохи не узагальнюють будь-яких сторін у характеристичці людей» [I.S. 1899, с. 85]. Хоча рецензентка оперувала категоріями класичного реалізму, але йшлося їй про вихід за рамки натуралістичного копіювання дійсності. Куди саме? Як пізніше вона з'ясує сама для себе і для своїх читачів, – до психологізму, настроєвості та інших якостей оновленого мистецтва.

У статті «Новинки української поезії», опублікованій 1902 року в російській пресі, Л. Старицька-Черняхівська оглядово висвітлювала нові тенденції в національній літературі, які проявилися у творчості співачки могутнього громадянського почуття Лесі Українки та автора споглядальної й суто особистісної поезії Агатангела Кримського. Багато в чому суголосні з оцінками І. Франка, спостереження Л. Старицької-Черняхівської висвітлювали розвиток таланту Лесі Українки від її перших проб пера, як-от «Надія» чи «Конвалія», до зрілої творчості. Щоправда, громадянські мотиви було охарактеризовано в публіцистичній манері, натомість філософській, особистісній і пейзажній ліриці не приділено належної уваги, а ліро-епічні твори, окрім поеми «Давня казка», визнано риторичними й дидактичними. У тогочасній українській пресі було

висловлено зауваження стосовно «хаотичного» викладу, «не зовсім щасливого» добору поезій і зайвої згадки про «віршотворця» Івана Стешенка [В.Щ.Д. 1903, с. 70].

Якщо і справді, як дехто вважає, участь у творенні статті брав Михайло Старицький, якому, зокрема, належали вміщені тут російські переклади цитованих поезій, то його співавторство більшою мірою може стосуватися першої частини, яку присвячено Лесі Українці. Другу частину статті, де проаналізовано збірку А. Кримського «Пальмове гілля» (1901), написано в стилі, який вказує на руку доньки Людмили. Витончено аналітичний і вимогливий, уважний до функціональних якостей мікрообразної системи й мистецьких ефектів, цей стиль яскраво проявився в її пізніших розборах поезій Бориса Грінченка, Михайла Коцюбинського, Миколи Вороного.

Чому суспільно актуальний «зміст» і дотримана «форма» не створюють «одне прегарне ціле», не викликають відповідного настрою й не закарбовуються в душі? Розмірковуючи над тими питаннями в рецензії на перший том «Писань» Б. Грінченка, авторка дійшла висновку, що недостатньо перекласти віршем прописні істини. Знаряддя митця є слово, але треба вміти передати почуття героя через «німий живопис» – промовистий портрет, настроєвий пейзаж, яскравий епітет чи «проникнення сюжетом» [Старицька-Черняхівська 1904, с. 79].

Так само вартісними теоретичними роздумами Л. Старицька-Черняхівська наповнила свої статті «М.М. Коцюбинський. Спроба критичного нариса» (1906) та «Елементи творчості М. Коцюбинського» (1913). Авторка простежила особливості тематики в прозі найкращого українського імпресіоніста, майстерність зорової й просторової деталі, будову та ритм фрази, розмірковувала про зв'язок ритмомелодики прозового мовлення з його поняттєвим змістом. До прикметних ознак творчості Коцюбинського вона зарахувала музичний стиль, красу форми, живі образи, глибину думки й гуманістичну спрямованість. Гуманізм митця полягає в його умінні відчувати людське горе й «знаходити скрізь бодай іскру людського почуття» [Старицька-Черняхівська 1913а, с. 213].

Оцінка – аналіз – інтерпретація. За спостереженнями сучасних дослідників, Л. Старицька-Черняхівська «намагалася заповнити ту прогалину, яка утворилася в українській літературі початку ХХ ст., коли брак професійної критики не давав літературі та мистецтву дійти до свого потенційного зросту» [Гнатюк 2019, с. 47]. Саме тому еволюцію української драми й театру, творчість І. Котляревського, Т. Шевченка, Ганни Барвінок та інші мистецькі явища вона інтерпретувала в культурному контексті відповідної епохи, дотримуючись історичного підходу: «Треба знати і бачити очима думки своєї ті історичні обставини, на тлі яких з'явилась “Енеїда”, щоб зрозуміти всю художню вартість, всю духовну міць цього твору і всю геніальність її творця» [Старицька-Черняхівська 1913б, с. 228].

В оцінці мистецького твору важливими вона

вважала насамперед критерії естетичні. У той час, коли в Росії появилася програмна праця більшовицького тоталітаризму – стаття Володимира Леніна «Партійна організація і партійна література» (1905), українські еседеки та есери зайняли набагато демократичніші позиції, хоча й намагалися впливати на письменство. Одному з провідників української соціал-демократії Симонові Петлюрі [див.: Петлюра 1993, с. 45-54], який закинув національній драматургії етнографізм і нехтування класовою боротьбою, Л. Старицька-Черняхівська іронічно відповіла низкою переконливих аргументів: драматургія розв'язує не класові, а мистецькі проблеми; крім «Маніфесту» Маркса й Енгельса, «*поети мають для своєї “поетичної інтерпретації” ще вищого майстра, – маніфест життя*»; літературу не можна тематично обмежувати, бо «*Гамлети бувають і поміж пролетаріїв, і поміж королів*»; мистецтво задовольняє естетичні потреби всіх читачів, оскільки не хлібом єдиним живе людина; українська драматургія ніколи не стояла осторонь суспільного життя [Старицька-Черняхівська 2000, с. 717].

Літераторка обстоювала творчу свободу митця незалежно від ідеологічних його позицій. Коли через публікацію «порнографічних», мовляв, творів В. Винниченка редакцію «ЛНВ» звинуватили в ідейній неперобіральності, Л. Старицька-Черняхівська відповіла, що не схвалює Винниченкової філософії «чесності з собою», але часопис не має морального права ані перебивати талановитим митцям доступ до читача, ані нав'язувати їм тематичні обмеження, бо сперечатись про вартість літературних творів і переваги мистецьких напрямів – це справа критики, публіцистики та громадськості [Старицька-Черняхівська 1911б, с. 2].

Оцінюючи літературні новинки, рецензентка прислухалася до особистого читацького враження, яке не раз вивіряла аналітичним розглядом образної системи, поезики психологізму, сюжетобудови, стилістики. Була переконана, що за манерою письма, за способом висловлюватися й розгортати сюжет можна пізнати справжнього митця й вирізнити його з-поміж інших: «*Стиль – се музика мови, а музика дзеркало почуття*» [Старицька-Черняхівська 1913а, с. 210].

Захоплювалася першоособою оповіддю жіночих героїнь Ганни Барвінок, визнавши поспішною й необґрунтованою оцінку письменниці як наслідувачки творчої манери Марка Вовчка.

Рекомендувала читачеві прозу Олени Пчілки, яка гарно та влучно малює закулісний бік світського життя.

Цінувала спосіб історичного повіствання Андріяна Кащенко, Ореста Левицького, Гната Хоткевича і взагалі наголошувала на виховній місії історичної белетристики, яка занурює читача в «дух часу» далекої епохи: «*Се власне те, чого бракує нашій золотій молоді, молоді шкільній, та й не тільки їй. Буянне сил молоді душі рветься завжди до чогось прекрасного, широкого, рветься до боротьби, до героїчних вчинків, до питань громадського життя*» [Старицька-Черняхівська 1912, с. 231].

Відзначила переваги і хиби в шахтарській прозі Спиридона Черкасенка й підтримала дебютантку Галину Журбу, схваливши психологізм персонажів і точність пейзажних малюнків та застерігши від спокуси піддатися моді ескізної незавершеності. А з фрагментарних, схвильованих, дещо наївних текстів двадцятилітнього самогубця Олексія Плюща вичитувала проблеми творчої молоді, знесиленої раною втратою од життя, і водночас наполягала на необхідності прикладати високі мистецькі вимоги до всіх без винятку творів, незалежно від життєвих обставин їхньої появи: «...шкоди од свого літературі українській не буде ніякої. Од слова критики можуть розсипатись тільки картонні будівлі, а справжньому талантові чесна, хоч би й сувора критика тільки допомога бачити хиби свої, допомога збуватись їх» [Старицька-Черняхівська 1911в, с. 650].

Образну концептуальність і музичність вірша Л. Старицька-Черняхівська ставила серед визначальних мірок поетичних творів. Спростовуючи думку В. Щурата про світоглядний песимізм «Зів'ялого листя», рецензентка наголосила на стихії ліричних почуттів, які незалежно від будь-якої філософії проявилися з великою експресією у Франковій збірці: «*Се наше "Buch der Lieder" Гайне, ба й більше, бо разом з глибоким ліризмом й трагіозністю форми поезії сі сполучили в собі і силу драматизму*» [Старицька-Черняхівська 1911а, с. 182].

Захоплювалася музичними ефектами поезії Миколи Вороного. Була нетерпима до версифікаційних вад у поетичних збірках Спиридона Черкасенка, Миколи Міхновського, Кузьми Котова та інших авторів, якщо виявляла кульгавий ритм, незграбне римування, розхитану строфічну будову, стилістичні огріхи чи образну немічність висловленої думки.

Рецензувала твори про дітей і для дітей, зокрема казки Ред'ярда Кіплінга і Вільгельма Гауфа (1911), роман «Нелло та Патраш» Уайди (Марії Луїзи де ла Раме) (1909) в перекладі рідною мовою Юрія Сірого (Ю. Тищенка) та О. Олесья. Пильнувала, щоби дитячі книжки зацікавлювали і повчали юного читача, а їхній зміст, мова й ілюстрації були пристосовані для дитячого сприймання.

У мові як оригінальних, так і перекладних творів рецензентку неміло вражали русизми, надмірні діалектизми, ковані слова. Навіть деякі твори І. Франка вона вважала подекуди переобтяженими словами західних говірок. Звісно, її позиції переважно мали небагато спільного з крайнім пуризмом, яким уславився І. Нечуй-Левицький, оскільки їй шлося не про беззастережне дотримання своєрідно трактованої мовної чистоти *in abstracto*, а про естетичну дієвість лексики в конкретному контексті. Скажімо, стилістичну неадаптованість в одному з перекладів Софії Тобілевич, де дуб «чолом своїм небожачим вітає», Л. Старицька-Черняхівська роз'яснила несумісністю внутрішньої форми і значення невдалого неологізму, запропонувавши свій варіант: «Слово *"тикати"* викликає в уяві образ руху і не естетичного, і не поважного, і не велич-

ного, а далеко краще сполучити цей образ з словом *"сягати"* – *"чолом своїм небожачим вітає"*» [Старицька-Черняхівська 1918, с. 712].

Духовна височінь Лесі Українки. Л. Старицька-Черняхівська залишила кілька нарисів і безцінні спогади про Лесю Українку. У рецензії на «Лісову пісню» вона писала про високі мистецькі якості драматичної поеми, забарвленої місцевим волинським колоритом, яка ідею вічності творчої краси вплела в слов'янську міфологію. У спогадах «Хвилини життя Лесі Українки» (1913) та «Досвітній вогонь» (1914) авторка розмірковувала про патріотизм як провідну рису вдачі поетеси, яка визначила її громадянське і літературне обличчя. Мемуаристка прояснила багато біографічних фактів, розповіла про особливості творчої праці Лесі і погляди на мистецтво. З часом поетеса піднялася на таку духовну височінь, яка стала недоступною для значної частини читачів. Публіка не встигала за улюбленою мисткинею, і в українській дійсності сталося саме так, як у драматичній поемі, де троянська громада не зрозуміла віщувань Кассандри.

Зараховуючи авторку есею «Хвилини життя Лесі Українки» до кола митців, що гуртувалися навколо поетеси, С. Єфремов писав, що Л. Старицька-Черняхівська відгукується на героїчні й особистісні мотиви у Лесиній творчості «однаково тепло і з захватом» [Єфремов 1995, с. 527]. Справді, Людмилу єднали з Лесею не лише разом прожиті юні роки і довголітня дружба, а й спільні культурні зацікавлення та світоглядні погляди. Обидві шанували поезію Пантелеймона Куліша і Михайла Старицького. Обидві найбільших успіхів сягнули в царині історичної драми із психологічно і морально напруженими конфліктами та ідеями особистісної і національної свободи, адресованими сучасникам і наступникам.

Театр і драма. Поважне місце у творчому доробку письменниці займає театральна критика: статті оглядові («Двадцять п'ять років українського театру») і полемічні («Українська опера і драма»), портретні нариси Миколи Садовського і Марії Заньковецької, рецензії на драматичні твори І. Франка «Украдене щастя» і Любові Яновської «Людське щастя», спогади про М. Лисенка. Провідна думка тих публікацій – *«талант може виявлятися найкраще тільки в національних формах»* [Старицька-Черняхівська 1908, с. 2]. Зіставляючи таланти Марії Заньковецької й тих першорядних європейських зірок, гру яких на сцені особисто оглядала, як-от французенка Сара Бернар, італійці Елеонора Дузе й Томмазо Сальвіні, німець Людвіг Барнай та інші славетні актори, Л. Старицька-Черняхівська визнала перевагу за українкою, яка не грає, а живе на сцені духовним життям героїні: *«Головна сила її таланту – непорівнянний, стихійний, безпосередній темперамент, що опановує всім і одним подихом своїм настроює всіх глядачів на один тон»* [Старицька-Черняхівська 1908, с. 2].

У розлогу історіографічному огляді «Двадцять п'ять років українського театру» (1907) Л. Старицька-Черняхівська простежила розвиток україн-

ської драматургії від часів вертепу та шкільних вистав через смугу поневірянь в умовах царських переслідувань і заборон до тріумфу театру корифеїв.

У новочасній драматургії вона вирізняла три течії: театр настрою, соціальний та символічний. Появу символізму оглядачка пов'язувала з реакцією проти натуралістичної описовості, однак застерігала молодих митців перед небезпекою абстрагування й перетворення персонажів на «холодні алгебраїчні “величини”» [Старицька-Черняхівська 2000, с. 727]. Хоча термін «імпресіонізм» відсутній у її статтях, однак у них розкрито деякі секрети тієї стильової течії на прикладі «драми настрою» [Старицька-Черняхівська 2000, с. 730–736]. А в роздумах про переваги новітньої соціальної драми вчуємо відгомін розмов із Лесею Українкою: Л. Старицька-Черняхівська не вітає тенденції знеособлення людини в соціальній групі, зникнення персонажа-героя в масових сценах і спроби обмежити митців пролетарською тематикою, однак за умови зображення людських почуттів та думок вона вбачає в цьому жанрово-стильовому напрямі значні перспективи для національного письменства, оскільки, за її словами, «драма соціальна вернула нас до споконвічного джерела драматичної творчості, – дій і боротьби» [Старицька-Черняхівська 2000, с. 739].

Знавчиня театрального мистецтва вважала найкращими п'єсами світового репертуару Шекспірового «Гамлета» і Гетевого «Фауста» [Старицька-Черняхівська 1910б, с. 2], а українського – «Наталку Полтавку» Івана Котляревського, твори корифеїв реалістичної драми, «Украдене щастя» І. Франка, «Лісову пісню» Лесі Українки. Персонажі Франкової драми, за її словами, «виступають різко, рельєфно, мов вибиті з мarmorу різцем великого скульптора», а над усім твором «тяжить темна завіса глибокого трагізму: нема винних, єсть тільки нещасні люде, нещасні через свої вадчі» [Старицька-Черняхівська 1910а, с. 478].

Письменниця була переконана, що в усій європейській літературі немає твору, який би зрівнявся красою з «Лісовою піснею». Драма Лесі Українки «глибша, тепліша за драму Гауптмана» [Старицька-Черняхівська 1914, с. 198]. Трагедію високої душі авторка втілила у казкових та міфологічних образах, що контрастують із життєвою прозою, і в легкому та ритмічно розмаїтому вірші, який «переплітається, звивається і здається справді, що авторка позичила срібне прядиво в зірки і мережить по темному оксамиті чудові мережки...» [Старицька-Черняхівська 1814, с. 198, 199].

Вітаючи драматичні твори з життя інтелігенції, театрознавиця відзначила публіцистичну тенденційність п'єс В. Винниченка і брак єдності дії в «Людському щасті» Любові Яновської. А найважливішою й водночас найтривкішою драматичною формою вона вважала історичну драму, оскільки та не боїться подиху часу й не робиться старомодною. До речі, Л. Старицька-Черняхівська розглядала драматичність як неодмінну ознаку не лише власне драматичних, а й ліричних та епічних творів.

Жанрові красвиди критичної есеїстики. Під пером Л. Старицької-Черняхівської рецензія, портрет та огляд легко вбирали в себе інші жанрові елементи, подекуди перетворюючись у поетикальний трактат, полемічний виступ чи ліризований спогад. Для багатьох її есеїв характерні вкраплення мальовничих образків, які пожвавлюють і драматизують виклад. Скажімо, стаття «Двадцять п'ять років українського театру» починається колоритним спогадом, який імпресіоністично відтворює незабутні зорові, звукові, запахові й емоційні враження юної дівчинки од вистави «Назар Стодоля» в київському театрі Бергоньє: «...дух пудри, пахоців і газового світла. ...Вузкий коридор, стара, втерта ногами дерев'яна підлога, маненькі двері лож з чорними літерами та цифрами, по стінах різьки газового світла і білі афіші. ...чутно негармонічні, рипучі згуки: музиканти лаштують свої інструменти. ...То там, то сям маячать по ложах яскраві фарби українських жіночих костюмів. Он ціла ложа – і діти і батьки – в українським вбранні. Чутно рідну мову і там, і тут. І серце починає стискатись од якогось надзвичайного почуття» [Старицька-Черняхівська 2000, с. 630].

Безперечно, спогади не належать до властивої літературної критики, однак і цей жанр, сповнений ретроспективного переживання давніх подій і нотування особистого досвіду для майбутніх поколінь, авторка наповнювала елементами критичного аналізу, оцінки та інтерпретації. Мемуари перемежовано з медитаціями у вже згаданій панорамній праці «Двадцять п'ять років українського театру (Спогади та думки)», підзаголовок якої підкреслює подвійну її жанрову будову. Цю особливість статті помітила критика: «Се не систематичні спомини, а швидше принагідні думки, з котрими переплітаються спомини...» [Дорошенко 1010, с. 221–222].

Не погодившись на співпрацю з більшовизмом, мужня письменниця не склала зброї: читала лекції про Лесю Українку, опублікувала листування з архіву свого батька, написала спогади про М. Лисенка та В. Самійленка, які було видрукувано вже за часів новітньої української незалежності.

Висновки. Ідеалам плеядівської юності товаришка Лесі Українки не зрадила до кінця свого життя. В її літературній критиці спостерігаємо методологічну переорієнтацію, характерну для естетичної думки початку ХХ ст.: відмовившись од виняткового зосередження на культурно-історичній інтерпретації, критикиня доповнила її поетикальним аналізом мистецьких якостей твору та оцінкою індивідуального стилю автора.

Загалом критична есеїстика письменниці-патріотки формувала перспективне бачення новітньої літератури: замаєна яскравими національними барвами і натхненна загальнолюдськими ідеалами творчої свободи, вона, на відміну од давнього романтизму, не тужить за героїчним минулим, а розвивається у громадянському й естетичному напрямках, які доповнюють один одного, єднаючись у гармонійну цілість. Безумовно, ця концепція стала важливим внеском в самоосмислення українського письменства в буремному ХХ столітті.

Література

1. В.Ш.Д. Новинки української поезії. ЛНВ. 1903. Т. 21. С. 69–70. («Хроніка і бібліографія»).
2. Гнатюк М. Зі славного роду Старицьких... *Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах*. 2019. № 2. С. 46–51.
3. Дорошенко В. Старицька-Черняхівська. Двадцять п'ять років українського театра (Спогади та думки). Київ, 1908, ст. 118. ЗНТШ. Т. 95. 1910. С. 221–222.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Феміна, 1995. 688 с.
5. Зеров М. Українське письменство. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 1301 с.
6. Петлюра С. Статті. Київ: Дніпро, 1993. 341 с.
7. Старицкая-Черняховская Л. Б. Гринченко. Писання. Т. I. Киев, 1903 [...]. *Киевская Старина*. 1904. Т. 84. № 10. С. 73–115. («Бібліографія»).
8. Старицкая-Черняховская Л. Новинки украинской поэзии. *Русская Мысль*. 1902. № 10. С.44–72.
9. Старицька-Черняхівська Л. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / Вступ, стаття, упорядкув. та приміт. Ю.М. Хорунжого. Київ: Наукова думка, 2000. 848 с.
10. Старицька-Черняхівська Л. Елементи творчості М. Коцюбинського. *ЛНВ*. 1913а. Т. 62. Кн. 5. С. 204–219.
11. Старицька-Черняхівська Л. Еліза Ожешкова. Gloria victis! (Побореним слава!) Переклала з польської Софія Тобілевич [...]. Книгарь. 1918. Ч. 12–13 (серпень–вересень). С. 711–712.
12. Старицька-Черняхівська Л. Іван Франко. Зів'яле листя. Лірична драма. Видання друге [...]. *ЛНВ*. 1911а. Т. 54. Кн. 4. С. 182–183. («Бібліографія»).
13. Старицька-Черняхівська Л. Іван Франко. Украдене щастє. Драма з сільського життя в 5 діях. Третє видання, Київ, 1909 [...]. *ЛНВ*. 1910а. Т. 49. Кн. 2. С. 478–479. («Бібліографія»).
14. Старицька-Черняхівська Л. Леся Українка. Лісова пісня. Драма-феєрія в 3х діях. З портретом автора і додатками. *ЛНВ*. 1914. Т. 65. Кн. 1. С. 198–200. («Бібліографія»).
15. Старицька-Черняхівська Л.М. Літературні Герострати. *Рада*. 1911б. № 96. С. 1–2.
16. Старицька-Черняхівська Л. Олексій Плющ. Твори. Том 1. Видання О.Л.С. Одеса, ціна 75 коп. *ЛНВ*. 1911в. Т. 53. Кн. 3. С. 648–652 («Бібліографія»).
17. Старицька-Черняхівська Л. При битій дорозі. Історична повість з малюнками А. Ждахи [...]. *ЛНВ*. 1912. Т. 59. Кн. 7–8. С. 231–233. («Бібліографія»).
18. Старицька-Черняхівська Л. Українська опера і драма (Замість фельетона). *Рада*. № 83 від 11.04.1910б. С. 2–3.
19. Старицька Л. «In dainem Nichts will ich das All finden». *Руслан*. 1898. № 110.
20. Старицька-Черняхівська Л. 25 років сценічної діяльності М.К. Заньковецької. *Рада*. № 12 від 15.01.1908. С. 23.
21. Старицька-Черняхівська Л. 75літні роковини смерті І.П. Котляревського. *Сяйво*. 1913б. № 11–12–13. С. 228–229.
22. Українка Леся. До М.П. Косача, 25.02.1891. Українка Леся. Повне академічне збір. творів: У 14 т. Т. 11. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. С. 118–127.
23. Франко І. Українсько-руська (малоруська) література. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 41. Київ: Наукова думка, 1984. С. 74–99.
24. I.S. [Старицька-Черняхівська Л.]. Іван Левицький. Повисти й оповидання. Т. I з портретом автора. СПб. 1899. *Киевская Старина*. 1899. Т. 67. С. 80–93 («Бібліографія»).

References

1. V.Shch.D. (1903) Novynky ukrainskoi poezii [Novelties of Ukrainian poetry]. *Literaturno-naukovy visnyk*. T. 21. S. 69–70. (“Khronika i bibliohrafiia”) [in Ukrainian].
2. Hnatiuk M. (2019) Zi slavnoho rodu Starytskykh... [From the glorious family of Starytskyi]. *Dyvoslovo: Ukrainska mova y literatura v navchalnykh zakladakh*. № 2. S. 46–51 [in Ukrainian].
3. Doroshenko V. (1910) Starytska-Cherniakhivska. Dvadtstat piat rokiv ukrainskoho teatra (Spohady ta dumky) [Starytska-Chernyakhivska. Twenty-five years of Ukrainian Theater (Memories and thoughts)]. *ZNTSh*. T. 95. S. 221–222 [in Ukrainian].
4. Yefremov S. (1995) Istoriia ukrainskoho pysmenstva [History of Ukrainian literature]. Kyiv: Femina, 688 s. [in Ukrainian].
5. Zerov M. (2002) Ukrainske pysmenstvo [Ukrainian literature]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko “Osnovy”, 1301 s. [in Ukrainian].
6. Petliura S. (1993) Statti [Articles]. Kyiv: Dnipro. 341 s. [in Ukrainian].
7. Staritskaia-Cherniakhovskaia L. (1904) B. Hrinchenko. Pysannia. T. I [B. Hrinchenko. Writings. T. I]. *Kievskaiia Starina*. T. 84. № 10. S. 73–115. (“Bibliohrafiia”) [in Russian].
8. Staritskaia-Cherniakhovskaia L. (1902) Novinki ukrainskoi poezii [Novelties of Ukrainian poetry]. *Russkaia Mysl*. № 10. S. 44–72 [in Russian].
9. Starytska-Cherniakhivska L. (2000) Dramatychni tvory. Proza. Poeziia. Memuary [Dramatic works. Prose. Poetry. Memoirs]. Kyiv: Naukova dumka. 848 s. [in Ukrainian].
10. Starytska-Cherniakhivska L. (1913a) Elementy tvorchosty M. Kotsiubynskoho [Elements of creativity of M. Kotsyubynskyi]. *Literaturno-naukovy visnyk*. T. 62. Kn. 5. S. 204–219 [in Ukrainian].

11. Starytska-Cherniakhivska L. (1918) Eliza Ozheshkova. Gloria victis! (Poborenym slava!) [Gloria victis! (Glory to the vanquished!)]. *Knyhar*. Ch. 12–13. S. 711–712 [in Ukrainian].
12. Starytska-Cherniakhivska L. (1911a) Ivan Franko. Ziviale lystia. Lirychna drama. Vydannie druhe [Ivan Franko. Withered leaves. Lyrical drama. The second edition]. *Literaturno-naukovyi visnyk*. T. 54. Kn. 4. S. 182–183. (“Bibliohrafiia”) [in Ukrainian].
13. Starytska-Cherniakhivska L. (1910a) Ivan Franko. Ukradene shchastie. Drama z silskoho zhyttia v 5 diiakh. Tretie vydannie, Kyiv, 1909 [Ivan Franko. Stolen Happiness. Drama from village life in 5 acts. Third edition, Kyiv]. *Literaturno-naukovyi visnyk*. T. 49. Kn. 2. S. 478–479. (“Bibliohrafiia”) [in Ukrainian].
14. Starytska-Cherniakhivska L. (1914) Lesia Ukrainka. Lisova pisnia. Drama-feieriia v 3 kh diiakh. Z portretom avtora i dodatkamy [Lesia Ukrainka. The Forest Song. Fairy play in 3 acts]. *Literaturno-naukovyi visnyk*. T. 65. Kn. 1. S. 198–200. (“Bibliohrafiia”) [in Ukrainian].
15. Starytska-Cherniakhivska L.M. (1911b) Literaturni Herostraty [Literary Herostratus]. *Rada*. № 96. S. 1–2 [in Ukrainian].
16. Starytska-Cherniakhivska L. (1911b) Oleksii Pliushch. Tvory. Tom 1 [Oleksiy Plyushch. Writings. Volume 1]. *Literaturno-naukovyi visnyk*. T. 53. Kn. 3. S. 648–652 (“Bibliohrafiia”) [in Ukrainian].
17. Starytska-Cherniakhivska L. (1912) Pry bytii dorozh. Istorychna povist z maliunkamy A. Zhdakhy [On a beaten road. A historical novel with drawings by A. Zhdakha]. *Literaturno-naukovyi visnyk*. T. 59. Kn. 7–8. S. 231–233. (“Bibliohrafiia”) [in Ukrainian].
18. Starytska-Cherniakhivska L. (1910b) Ukrainska opera i drama (Zamist felietona) [Ukrainian opera and drama (Instead of feuilleton)]. *Rada*. № 83, 11 April. S. 2–3 [in Ukrainian].
19. Starytska L. “In dainem Nichts will ich das All finden” [In there nothing I want to find the universe]. *Ruslan*. 1898. № 110 [in Ukrainian].
20. Starytska-Cherniakhivska L. (1908) 25 rokov stsenichnoi diialnosti M.K. Zankovetskoï [25 years of stage activity of M.K. Zankovetska]. *Rada*. № 12, 15 January. S. 2–3 [in Ukrainian].
21. Starytska-Cherniakhivska L. (1913b) 75litni rokovyny smerty I.P. Kotliarevskoho [75th anniversary of the death of I.P. Kotlyarevsky]. *Siaivo*. № 11–12–13. S. 228–229 [in Ukrainian].
22. Ukrainka Lesia. (2021) Do M.P. Kosacha, 25.02.1891 [To M.P. Kosach]. Ukrainka Lesia. Povne akademichne zibr. tvoriv: U 14 t. T. 11. Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. S. 118–127 [in Ukrainian].
23. Franko I. (1984) Ukrainsko-ruska (maloruska) literatura [Ukrainian-Russian (Little Russian) literature]. Franko I. Zibrannia tvoriv: U 50 t. T. 41. Kyiv: Naukova dumka. S. 74–99 [in Ukrainian].
24. I.S. [Starytska-Cherniakhivska L.]. (1899) Ivan Levytskyi. Povisti y opovidannia. T. 1. SPB. 1899. *Kiievskaia Starina*. T. 67. S. 80–93 (“Bibliografiia”) [in Ukrainian].

FROM THE CONSTELLATION OF THE PLEYADIANS: LITERARY AND CRITICAL ESSAY WRITING OF LIUDMYLA STARYTSKA-CHERNIAKHIVSKA AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Abstract. The literary and critical activity of Liudmyla Starytska-Cherniakhivska at the beginning of the 20th century is highlighted. Along with Lesya Ukrainka and Volodymyr Samiilenko, the writer belongs to the most famous representatives of “Pleyada” – a group that started the era of national early Modern, handing over the baton to the artistic circles “Moloda Muza” (Young Muse) and “Ukrains’ka khata” (Ukrainian House).

The concept of critical essay writing covers those varieties of prose speech in which L. Starytska-Cherniakhivska discussed literary and artistic issues at the crossroads of science and journalism in a broader philosophical context and in forms of free thinking – meditative analysis, evaluation and interpretation of cultural phenomena. The critic worked in the genre of reviews, portraits, reviews, theater criticism, and memoirs. Her articles were published by “Literaturno-naukovyi visnyk” (“Literary Scientific Herald”), “Kievskaya Staryna” (“Ukraine”), “Rada”, “Knyhar” and other leading publications.

Critical publications of L. Starytska-Cherniakhivska are worthy of attention in view of the importance of the issues raised in them, such as: prospects for the development of modern writing, artistic means of achieving an aesthetic impression, etc. Principled and at the same time benevolent, they highlighted the thematic, genre and stylistic diversity of the literary life of the first two decades of the 20th century. Interpreting artistic phenomena in a historical context, the author listened to the reader’s personal impression, which she verified more than once with an analytical examination of the figurative system, the poetics of psychologism, plot structure, and stylistics. In the assessment of a work of art, she considered aesthetic criteria to be important first of all and was convinced that by the manner of writing and the way of expressing oneself, building a plot and a phrase, one can recognize a real artist and distinguish him from others.

From her reviews, essays and memories, the creative silhouettes of Hanna Barvinok and Olena Pchilka, I. Franko, B. Hrinchenko, A. Krymskyi, O. Levytskyi, S. Cherkasenko, Lyubov Yanovs’ka, M. Ryls’kyi and other artists emerge. Modern researchers of drama and theater, works of Lesya Ukrainka and Mykhailo Kotsiubynskyi rely on L. Starytska-Cherniakhivska’s verified assessments.

Keywords: Lyudmyla Starytska-Cherniakhivska, Kyiv Pleyada, literary and theatrical criticism, literary and critical portrait, literary review, memoirs.

© Будний В., 2023 р.

Василь Будний – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; vasyi.budnyy@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6254-9272>

Vasyl Budnyi – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Literary Theory and Comparative Literary Studies, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine; vasyi.budnyy@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6254-9272>